

Podmiotowe i społeczne uwarunkowania edukacji seniorów

Streszczenie: Edukacja seniorów to priorytetowe zadanie w starzejącym się społeczeństwie. W opracowaniu ukazano wzrost rangi edukacji osób w podeszłym wieku oraz jej podmiotowe i społeczne uwarunkowania. Edukacja jest wyznacznikiem jakości życia. Deficyty w tym zakresie implikują negatywne zjawiska, m.in.: poczucie braku sensu życia, depresję, automarginalizację i wykluczenie społeczne.

Słowa kluczowe: edukacja seniorów, autoedukacja, aktywność intelektualna

Subjective and social conditionings of the seniors' education

Summary: Seniors' education is a priority task in an aging society. The paper presents the increasing significance of the education for elderly people and its subjective and social conditionings. Education is a determinant of the quality of life. Deficits on this field cause undesirable phenomena, mainly: a sense of meaninglessness of life, depression, automarginalization and social exclusion.

Keywords: seniors' education, self education, intellectual activity

1. Wprowadzenie

Społeczeństwo informacyjne niesie ze sobą nowe wyzwania. Dotyczą one głównie obszaru edukacji, a w szczególności edukacji seniorów. Podstawowym jej celem jest stymulowanie aktywności osób w podeszłym wieku, zwłaszcza po przejściu na emeryturę, poprzez wspieranie umiejętności i wiedzy pozwalającej na uczestnictwo w życiu codziennym. Edukacja jest czynnikiem wzmacniającym tożsamość i przynależność do społeczeństwa, umożliwia nadążanie za jego rozwojem. Dokonujące się zmiany we wszystkich dziedzinach życia, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym, wywołują, zwłaszcza u osób starszych, poczucie

niepewności, zagubienia, braku sensu życia, lęku przed wykluczeniem i samotnością. Koniecznością staje się więc rozwijanie umiejętności adaptacji do zmian, ciągłej kreacji siebie, aktualizacji własnej tożsamości. Sytuacja taka generuje potrzebę reinterpretacji dotychczasowego modelu starzenia się i przeżywania własnej starości oraz ukazania jej w nowej perspektywie.

Celem opracowania jest ukazanie problemu edukacji seniorów w różnych kontekstach. Rodzi się wiele pytań: Czy seniorzy postrzegają edukację jako szansę na zrozumienie własnej egzystencji? Czy oferta edukacyjna odpowiada ich potrzebom i oczekiwaniom? Jakie treści programowe ma zawierać? W oparciu o wyniki badań, analiz statystycznych i podejmowanych przez nauki społeczne działań eksploracyjnych, a także własną obserwację i rozmowy ze słuchaczami UTW w Lublinie, podjęto próbę wyartykułowania niektórych uwarunkowań podmiotowych i społecznych, jakże istotnych z punktu widzenia ludzi starszych zagrożonych wykluczeniem społecznym.

2. Edukacja seniorów jako warunek aktywnego i pozytywnego starzenia się

Upowszechnianie idei edukacji przez całe życie zmusza do refleksji nad edukacją seniorów. Starość jako finalny etap życia człowieka zyskuje należne miejsce w świadomości społeczeństwa XXI wieku. O ile jeszcze w XX wieku panowało powszechnie przekonanie o niższej wartości tego etapu, przedstawianego jako okres postępującej degradacji psychofizycznej i intelektualnej człowieka, o tyle obecnie akcentuje się nowy jego wymiar. Przyjmuje się założenie, że etap ten może być tak samo twórczy, jak etap dorosłości czy młodości. Przyczyn reinterpretacji starości jest wiele. Do nich można zaliczyć, m.in.:

- wzrost znaczenia ideologii aktywistycznej, podkreślającej zależność zmian od podmiotowej aktywności ludzi,
- wzrost osób, które przekroczyły 60. rok życia,
- wydłużenie życia na emeryturze, od 5-10 lat w latach 1950. do 20-30 lat i więcej obecnie,
- wzrost liczby seniorów coraz lepiej wykształconych,
- rozwój technologii informatycznej, który powoduje zagrożenie wykluczeniem społecznym seniorów,
- rosnący potencjał wolnego czasu,
- stereotypy i uprzedzenia o starzeniu i starości.

Powyższe przyczyny generują potrzebę projektowania i realizacji programów edukacyjnych pozwalających osobom starszym zachować jak najdłużę aktywność i samodzielność. W tworzeniu tych programów uwzględnia się założenia nowej koncepcji aktywnego i pomyślnego starzenia się, tzw. pozytywnego starzenia się [Hill, 2009]. Aktywność w analizowanym kontekście nie oznacza wyłącznie spraw-

ności fizycznej czy zawodowej, ale czynny udział w życiu społecznym, kulturalnym i duchowym. Dzięki tym formom aktywności można poznać swój potencjał i pokierować swoim życiem zgodnie z preferencjami, umiejętnościami i możliwościami. Aktywne starzenie się polega na umożliwieniu zachowania zdrowia, aktywności, bezpieczeństwa w celu zapewnienia lepszej jakości życia.

Niezależnie od tego, czy celem edukacji będzie wzbogacanie i aktualizacja wiedzy, kształtowanie umiejętności czy traktowanie jej jako wartości autotelicznej, istotne znaczenie ma zapewnienie seniorom możliwości partycypacji w doborze przedmiotów, treści kształcenia i metod adekwatnych do zainteresowań i możliwości percepcyjnych.

Edukacja jako sposób przygotowania do starości wzmacnia indywidualną i społeczną kompetencję działania. Liczne badania potwierdzają, że znaczna część respondentów wskazuje na aktywność umysłową i konieczność zdobywania wiedzy jako czynniki pozwalające zrozumieć zarówno innych, jak i wzmocnić obraz samego siebie. W konsekwencji czynniki te gwarantują lepszą jakość życia [Dzięgielewska, 2009; Skowrońska, 2009]. Inne badania osób starszych wskazują na zależność między poziomem wykształcenia a chęcią dalszej edukacji. Im wyższe wykształcenie posiadają respondenci, tym częściej wskazują na aktywność intelektualną jako wyznacznik zadowolenia z życia [Dzięgielewska, 2009; Halicka, 2004; Pakuła, 2007]. Edukacja umożliwia osiągnięcie zadowolenia i doświadczanie sensu życia. Stanowi antidotum na sytuacje kryzysowe i potrzeby ludzi późnej dorosłości. Jest swoistym narzędziem w procesie utrzymania autonomii oraz samodzielności w radzeniu sobie z problemami życia codziennego. Z badań prowadzonych w trakcie 21 lat, wśród 468 seniorów wynika, że styl życia obejmujący dużą aktywność umysłową może chronić przed chorobą Alzheimera. U osób przejawiających relatywnie wysoką aktywność intelektualną (np. czytanie i inne zajęcia wymagające myślenia) ryzyko demencji jest o 63% mniejsze niż w grupie osób najmniej aktywnych [Hill, 2009].

Z zaprezentowanych badań wynika, że zasoby intelektualne i funkcje kognitywne osób w starszym wieku mają dodatni wpływ na sprawność pamięci, co zapewnia im większą zdolność do samodzielnego funkcjonowania i niezależność na przyszłość. Edukacja jest wartością cenioną, bowiem nie tylko zwiększa szansę na pozyskanie pracy, ale również zapobiega wykluczeniu społecznemu. Analizując najnowsze prognozy demograficzne, należy spodziewać się wzrastającej liczby seniorów lepiej wykształconych, otwartych na zmiany, poszukujących nowych form aktywności, świadomych swoich praw, ale też chętnych do pracy nad własnym rozwojem, co będzie oznaczało wzrost rangi edukacji. Można przypuszczać, że uniwersytety trzeciego wieku i inne instytucje zyskiwać będą coraz więcej słuchaczy.

3. Podmiotowe uwarunkowania skutecznej edukacji seniorów

Człowiek w ciągu całego życia kształtuje swoją starość. Jakość starzenia się i starości jest odzwierciedleniem młodości i dorosłości. W badaniach na temat podmiotowych uwarunkowań edukacji seniorów przydatna okazać się może koncepcja psychotransgresjonizmu [Kozielecki, 2001]. Autor promuje pozytywną koncepcję człowieka jako sprawcy działania, nastawionego na rozwój. Człowiek stanowi układ względnie samosterowny, zdolny do działań transgresyjnych, mogących rozwijać własną osobowość i wzbogacać kulturę. Posiada możliwość mniej lub bardziej świadomego wpływu na własny rozwój. Podejmuje więc działania wynikające głównie z potrzeby potwierdzenia własnej wartości.

Przyjmując, że edukacja ma istotny wpływ na poprawę jakości życia człowieka, to pierwszoplanowym jej celem powinno być wspieranie go w rozwoju podmiotowym, w budowaniu pozytywnego bilansu życia, tzn. w uświadamianiu sobie, co w życiu było wartościowe, co stanowiło porażkę. Niezbędnym wyposażeniem każdego człowieka są kompetencje edukacyjne [Dubas, 2005]. Kluczową kompetencją współczesnego człowieka jest autoedukacja, często utożsamiana z takimi pojęciami, jak: autokreacja, samodoskonalenie, samokształcenie, samowychowanie [Jankowski, 2000]. Pojęcie to jest różnie definiowane przez reprezentantów dyscyplin naukowych: psychologii, pedagogiki, socjologii. Najczęściej autoedukację ujmuje się jako pewien styl życia polegający na aktywnym poznawaniu otaczającej rzeczywistości i siebie, doskonaleniu swojej osobowości we wszystkich dziedzinach, m.in.: umysłowej, społeczno-moralnej, estetycznej i fizyczno-zdrowotnej [Półturzycki, 1991]. Autoedukacja to jeden z ważniejszych paradygmatów współczesnej pedagogiki. Zdaniem D. Jankowskiego, autoedukacja to samodzielność w określaniu kierunku i celu, doboru środków i tempa oraz sprawowaniu autokontroli, co łącznie daje poczucie sprawstwa w procesie własnego rozwoju, zgodnego z ukształtowanymi standardami psychicznymi, wyznaczającego pełnię podmiotowości jednostki w procesie *stawania się* [Jankowski, 2000]. Jednostka jako główny podmiot swojego rozwoju ma możliwość wykorzystywania według własnych aspiracji, zainteresowań i możliwości wpływów edukacyjnych pochodzących z kultury, w tym: z literatury, sztuki, systemów wartości, nauki i religii, relacji z innymi ludźmi i przyrodą, z bezpośredniego otoczenia i pośrednich kontaktów, z codziennych czynności, massmediów, edukacji formalnej i nieformalnej [Jankowski, 1997].

Przytoczone sposoby ujmowania autoedukacji akcentują doniosłość tego procesu dla pełni twórczego rozwoju człowieka, kształtowania tożsamości oraz autonomii. Głównym czynnikiem warunkującym autoedukację jest aktywność edukacyjna jako rezultat samodzielnego planowania i podejmowania działań edukacyjnych na rzecz rozwoju własnego i środowiska społecznego. Działania te są niezbędne dla bycia i *stawania się*. Każdy człowiek bez względu na wiek ma prawo do nauki w różnym okresie życia. Projekt edukacji jako całozyciowego procesu i jako stylu

życia obejmuje cztery wymiary: uczyć się aby poznać, uczyć się aby działać, uczyć się, aby żyć wspólnie, uczyć się, aby być [Czerniawska, 1997; Jankowski, 2000].

W podejmowaniu działań na rzecz swojego rozwoju i środowisk, zwłaszcza rodzinnego i lokalnego, istotne znaczenie ma edukacja biograficzna. Częścią integralną tej edukacji jest przekonanie o znaczeniu własnej aktywności w *procesie stawania się*, zdolności do konstruowania wizji siebie oraz dokonywania samooceny. Dydaktyka z wykorzystaniem metody biograficznej wydaje się szczególnie przydatna w kształtowaniu postaw edukacyjnych seniorów [Dubas, 1998; Jankowski 2000; Pietrański 1998]. W przypadku seniorów stwarza możliwość dokonywania analizy całościowego obrazu życia, obejmującego elementy biografii, kryzysy osobowości, dynamikę potrzeb, hierarchię wartości i oczekiwań życiowych. Metoda biograficzna pozwala zdiagnozować potrzeby edukacyjne, budować własną tożsamość, dokonywać bilansu życia oraz rozumieć siebie. Stosowanie tej metody jest uzasadnione ze względu na specyficzne dla seniorów potrzeby, takie jak:

- przynależności do społeczeństwa, grupy,
- wykonywania społecznie użytecznych działań
- kreatywnego wyrażania siebie,
- bycia wysłuchanym, zrozumianym i akceptowanym,
- uwzględnienia indywidualności i niepowtarzalności człowieka z uwagi na refleksyjność, potrzebę autokreacji, dzielenia się doświadczeniem,
- potrzeba sensu życia, stanowi niezbędny warunek prawidłowego funkcjonowania osobowości; brak możliwości zaspokojenia wywołuje stany napięcia, zaburzenia nerwicowe.

W edukacji biograficznej wyróżnia się wiele etapów [Pietrański 1992]. Do najważniejszych można zaliczyć:

- rozpoznanie własnej biografii oraz wydobywanie z niej specyficznych epizodów,
- odtwarzanie biografii i przypominanie sobie różnych sytuacji z przeszłości, które towarzyszą naszemu życiu,
- opracowanie historii życia. Każdy dorosły człowiek kształtuje swoją tożsamość poprzez refleksję nad minionym życiem. Tym bardziej człowiek starszy podejmuje refleksję nad przeszłością, próbując dokonać bilansu życiowego.

Do najważniejszych umiejętności nabywanych w procesie kształcenia z wykorzystaniem biografii człowieka zalicza się:

- umiejętność kierowania własnym życiem,
- umiejętność formułowania planów na przyszłość na podstawie wniosków wynikających z bilansu życia,
- postawa tolerancji,
- umiejętność krytycznej refleksji,
- umiejętność poznawania zjawisk i procesów z perspektywy indywidualnych doświadczeń.

Starość jest okresem refleksji nad życiem jako całością. Warto podkreślić, iż refleksyjna postawa wobec przeszłości, celów i ich realizacji pojawia się również

w okresie późnej dorosłości, kiedy z dłuższej perspektywy można ocenić, czy w pełni wykorzystane zostały możliwości i uzdolnienia, co się udało, a co nie wyszło. Myślę, że interesujący nas etap życia wyjaśnia model rozwoju osobowości E. Eriksona. Autor zajmował się głównie psychoanalizą, ale nadawał jej wymiar socjologiczny. Twierdził on, że człowiek w czasie swojej biografii przechodzi osiem kryzysów (wymogów), odpowiadających ośmiu etapom życia. Na okres 65 i więcej lat przypada wymóg poczucia integralności w opozycji do rozpacz. Jeśli starszy człowiek, patrząc wstecz, odnajduje w swoim życiu ciągłość i sens, wówczas ma poczucie integralności, natomiast jeśli nie potrafi wyjść poza krąg zainteresowań własną osobą i nie zrobił nic dla innych, wtedy w miarę zbliżania się do końca życia ogarnia go coraz większa rozpacz, lęk, niepewność [Bee, 2004; Turner, 1998]. Pozytywne rozwiązanie tego kryzysu prowadzi do zdobycia mądrości i integracji wewnętrznej. Zdaniem B. D. Hilla [2009] mądrość to forma wiedzy, którą zdobywa się, ucząc się na własnych błędach i sukcesach. Mądrość polega na pomaganiu innym oraz na lepszym rozumieniu sensu i celu życia. Można ją osiągnąć tylko poprzez doświadczenie życiowe. Jednym z jej aspektów jest umiejętność uczenia innych i pomagania w poszukiwaniu dobrostanu i życiowej satysfakcji. Jest równoznaczna z uzyskaniem harmonii, odkryciem sensu życia oraz przekonaniem o wartości własnego życia. Jedną z form samokształcenia seniorów jest czytelnictwo. Percepcja treści wpływa zarówno na instrumentalne (wiedzę, umiejętności, nawyki, doświadczenie, sposoby działania), jak i kierunkowe (emocje, dążenia, przekonania, postawy) cechy osobowościowe osób późnej dorosłości [Chabior, 2000].

4. Społeczny wymiar możliwości i ograniczeń edukacji seniorów – wybrane aspekty

W wieku podeszłym najbliższym środowiskiem jest rodzina. W rodzinie może wystąpić istotne dla pozytywnego starzenia się – poczucie zadowolenia z życia jako rezultatu dobrych i częstych kontaktów rodzinnych. Antidotum na poczucie samotności i oddalenia od aktywności w codziennym życiu jest systematyczny kontakt nie tylko z dziećmi, ale i z wnukami. W przypadku środowiska rodzinnego istotna jest obecność ładunku emocjonalnego, a także przestrzeganie zasad pozytywnej komunikacji z osobami w podeszłym wieku. Pozytywna komunikacja stanowi narzędzie wzmacniania więzi rodzinnych w ogóle, a z osobami chorymi w szczególności. Jedną z uniwersalnych metod zasługujących na popularyzację jest metoda wideotreningu komunikacji (VIT), przydatna w komunikowaniu się z osobami późnej dorosłości, a zwłaszcza z chorymi na Alzheimera [Ochał, 2003]. Ponieważ znaczna część osób w podeszłym wieku cierpi na tę chorobę, to warto jej poświęcić więcej uwagi. Jest alternatywą dla metod stosowanych poza domem rodzinnym. Polega na nagrywaniu rzeczywistych relacji rodziny z osobą w podeszłym wieku lub osobą chorą, a potem kilkakrotnym odtwarzaniu, wyłącznie sytuacji pozytywnych. Celem odtwa-

rzania wybranych sytuacji jest wyjaśnienie rodzinie zasad pozytywnej komunikacji z chorym, udzielenie profesjonalnej porady oraz wskazanie, co było dobre, a co należy zmienić. Do najważniejszych zasad pozytywnej komunikacji zalicza się [Ochał, 2003]:

- wzajemne obdarzanie się uwagą,
- wzajemne okazywanie sobie akceptacji,
- porozumiewanie się ze sobą w miły sposób,
- współdziałanie (umiejętne podejmowanie i przekazywanie inicjatywy),
- umiejętność przyjmowania innych poglądów i rozwiązywania konfliktów.

Przestrzeganie tych zasad poprawia relacje i wzmacnia więzi rodzinne. Pozytywne komunikowanie się to rodzaj wsparcia emocjonalnego, którego znaczenie można rozpatrywać zarówno z perspektywy chorego, jak i rodziny wypełniającej funkcję opiekunczą. Uwzględniając perspektywę chorego, metoda ta pozwala liczyć się z jego emocjonalnymi potrzebami. Natomiast w przypadku opiekunów, niekiedy fizycznie i psychicznie wyczerpanych stopniem zaawansowania choroby, analizowana metoda umożliwia przywrócenie wiary, że – postępując zgodnie z ustalonymi zasadami – można dostrzec pewne umiejętności, które osoba chora posiada, tylko wystarczy dostosować działania do jej możliwości. Wówczas jest szansa dla obu stron na poprawę atmosfery, redukcję agresywnych relacji, które powstały w sytuacji przemęczenia. Osoby chore odzyskują radość i pogodny nastrój, a opiekunowie siłę i wiarę, że ich działania mają sens. Poczucie sensu życia wzmacniają kontakty społeczne w ramach środowiska lokalnego.

W okresie rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnych istotne znaczenie ma budowanie sieci kontaktów seniorów z odległymi środowiskami. Rozwój elektronicznych środków komunikowania w pewnym sensie egalitaryzuje szanse osób w podeszłym wieku z innymi grupami wieku. Stwarza nowe możliwości, ale i niesie ze sobą nowe zagrożenia. Deficyty w edukacji osób w starszym wieku utrudniają relacje z młodszym pokoleniem, ograniczają dostęp do informacji, uniemożliwiają korzystanie z nowych technologii, np. Internetu, komputera, a w konsekwencji generują zjawisko wykluczenia społecznego. Przedstawione możliwe rodzaje środowisk tworzą społeczny wymiar egzystencji osób w podeszłym wieku. Stanowią układ odniesienia i odgrywają istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb psychospołecznych i edukacyjnych seniorów.

Jak wyżej wspomniano, współczesne społeczeństwo, określane jako społeczeństwo wiedzy, to społeczeństwo z informatyzowane. Generuje zapotrzebowanie na określone kompetencje społeczne i zawodowe, a w szczególności umiejętności posługiwania się komputerem niemal we wszystkich zawodach i w życiu prywatnym. Wymaga permanentnego uzupełniania wiedzy, nabywania nowych umiejętności, radzenia sobie z nowoczesną telekomunikacją, bankomatami, kontami internetowymi i innymi skomplikowanymi urządzeniami. Powyższe uwarunkowania stanowią przesłanki do zainteresowania się UE edukacją seniorów, o czym świadczą przeznaczone środki finansowe na realizację projektów kierowanych m.in. do osób późnej

dorobłości. Z przeprowadzonych badań wynika, że tylko 20% osób w wieku 55-64 lata korzysta z Internetu, odpowiednio w UE – 40% [Eurostat, 2006]. Relatywnie niski odsetek korzystających z Internetu spowodowany jest takimi przyczynami, jak: brak dostępu do sprzętu, mała oferta kursów komputerowych i językowych dla seniorów, zbyt wysokie opłaty za Internet. Kolejne badania, przeprowadzone w roku 2007, również potwierdzają mało zadawalający udział seniorów w korzystaniu z technologii informacyjno-komunikacyjnych. Ogranicz się do dwóch grup wieku. W grupie 60-64 lata z Internetu korzystało – 14%, komputera – 18%, natomiast w grupie 65 i więcej lat z Internetu – 4%, komputera – 5% [Batorski, 2007]. Jak widać, dostęp seniorów do technologii cyfrowej jest ograniczony. Spowodowany jest głównie trudnościami natury finansowej, emocjonalno- psychicznej, technicznej, a także kulturowej.

Jeszcze do niedawna trudno było wyobrazić sobie podjęcie w naszym kraju dyskusji o potrzebie edukacji seniorów, a osoby w tym wieku nie były postrzegane jako odpowiednie do podejmowania aktywności społecznej, intelektualnej czy fizycznej. Mimo to, istnieje nadal przekonanie, że przynależność do tej grupy jest czymś, mającym niekorzystny wpływ na inne dziedziny życia. Funkcjonowanie seniorów w społeczeństwie jest uwarunkowane przez zmiany psychofizyczne, a także przez poziom akceptacji ich sytuacji życiowej, w jakiej znajdują się, oraz stopień identyfikacji z pozycją człowieka starego i wynikającą z tej pozycji rolą społeczną. Rola seniora w znacznej mierze jest wyznaczona funkcjonującym w społeczeństwie stereotypem starzenia się i starości. Stereotypy ukazują dualistyczne oblicze starości. Pierwsze, dodatnio wartościujące starość, akcentuje cechy, takie jak: mądrość życiowa, refleksyjność, doświadczenie, wyrozumiałość, spokój. W tym ujęciu ludzie starzy nie różnią się tak bardzo od innych, drugie zaś – deprecjonuje starość poprzez eksponowanie choroby, ubóstwa, przemijania. Są ciężarem, który muszą dźwigać ludzie w wieku produkcyjnym, nie są w stanie przyswajać sobie nowych informacji, są „sztywni” umysłowo, co wyklucza ich rozwój intelektualny, tracą pamięć, nie akceptują zmian. Wówczas starość jest pogardzana, a sposobem na oswojenie z nią jest izolowanie ludzi starych. W przypadku eksponowania pozytywnych cech seniorów, postawa młodego pokolenia i dorosłych wobec seniorów będzie pozytywna, pełna uznania. Wówczas seniorom łatwiej będzie podjąć pełnienie stosownych ról. W sytuacji, gdy stereotyp będzie koncentrował się na ich nieprzystatności społecznej, bierności, wówczas zmniejszy się prestiż wieku podeszłego, poziom identyfikacji z grupą będzie niższy, a seniorzy będą ulegali automarginalizacji [Susłowska, 1989].

W odróżnieniu do okresu młodości i dorobłości, starość jest zróżnicowana. Inna jest starość 65-latką, a jeszcze inna 90-latką. Jednakże stereotypy nie uwzględniają różnic indywidualnych, a oceniając całą populację, tworzą zafałszowany obraz, który jest krzywdzący dla wszystkich. Negatywnie zabarwiony stereotyp ukazuje seniora jako niezdolnego do komunikacji społecznej, uzależnionego od rodziny,

wymagającego opieki, o ograniczonej aktywności, zahamowaniu możliwości rozwojowych, konserwatywnych poglądach i nawykach.

Z powyższych analiz wynika, że to środowisko społeczne narzuca osobom późnej dorosłości własny sposób myślenia o starości, inaczej mówiąc, tworzy swoisty model starości zawarty w stereotypie i traktuje go jako społeczny obraz człowieka starego, nie uwzględniając różnic indywidualnych. Jak przeciwdziałać stereotypom? W literaturze przedmiotu wskazuje się na dwa sposoby osłabiania siły stereotypów [Wojciszke, 2002]. Są to:

- uświadomienie mechanizmu stereotypowego postrzegania innych. Postawy sympatii czy niechęci w stosunku do seniorów nie wynikają z obiektywnej wiedzy, lecz są kształtowane przez stereotypy;
- uświadomienie, że geneza stereotypów tkwi w braku kontaktów społecznych. Można je zredukować poprzez zintensyfikowanie ich, poznawanie się wzajemne, co pozwoli dostrzec pozytywne cechy, osobiste walory i zróżnicowanie cech indywidualnych.

Nie wnikając w źródła przedstawiania uproszczonego obrazu starości, który z pewnością jest uwarunkowany społecznie, kulturowo i obyczajowo, można stwierdzić, że istnieją duże potrzeby w zakresie edukacji seniorów. Brak odpowiedniej edukacji powoduje, że na starość jako fazę biegu życia patrzy się z lękiem, a o starości mówi się jako o zniedołężnieniu, schorowaniu, potrzebie korzystania z pomocy innych. Takie nastawienie niekorzystnie wpływa zarówno na kształtowanie społecznych postaw wobec starzenia się i starości, jak i na samopoczucie tych, którzy przekroczyli próg wieku emerytalnego.

5. Podsumowanie

Wzrost liczby seniorów, coraz lepiej wykształconych otwiera nową perspektywę dla edukacji formalnej, jak i nieformalnej. Edukacja stanowi warunek pozytywnego starzenia się i starości. Pełni rolę swoistego narzędzia wspierającego uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym, zwiększa ich autonomię i samodzielność.

Liczne badania wskazują, że edukacja koreluje z lepszym zdrowiem, większą sprawnością fizyczną i intelektualną w porównaniu z innymi, nie podejmującymi tej aktywności. Motywacja do zdobywania wiedzy uwarunkowana jest posiadaniem wykształceniem. Im wyższe wykształcenie, tym większa motywacja do dalszego kształcenia. Dotyczy to edukacji osób w różnych etapach życia, w tym seniorów.

Z perspektywy seniorów istotne jest wypracowanie nowego modelu kształcenia zorientowanego na rozwijanie aktywności intelektualnej. W edukacji seniorów ważna jest realizacja celów ogólnych, takich jak: zrozumienie świata, umiejętność jego interpretacji, budowanie obrazu samego siebie i przyjęcie odpowiedzialności za swoje życie, czyli przyjęcie kontroli nad własnym życiem. Jest to konieczny warunek pozytywnego starzenia. Stanowi wyzwanie nie tylko dla starzejących się osób,

ale przede wszystkim dla instytucji społecznych, edukacyjnych i medycznych. Wyniki analiz przeprowadzonych w niniejszym opracowaniu skłaniają do sformułowania następujących wniosków:

- Solidna edukacja w młodym wieku połączona z możliwościami uczenia się w ciągu całego życia, zwiększa adaptacyjność do zmian w kolejnych fazach życia.
- Kształcenie seniorów wyznacza obowiązki i zadania, których wypełnianie staje się źródłem lepszej jakości życia.
- Wzrost liczby seniorów stanowi wyzwanie dla uniwersytetów trzeciego wieku i innych placówek edukacyjnych, których celem powinno być stymulowanie seniorów do kształcenia ustawicznego, aktywności intelektualnej, psychicznej i fizycznej i kształtowanie postaw autoedukacyjnych.
- Istnieje potrzeba rozwiązań instytucjonalnych w zakresie wzmacniania świadomości o możliwości partycypacji osób starszych w podejmowaniu na szczeblu lokalnym decyzji w kwestiach ich dotyczących.
- Istnieje potrzeba stworzenia przestrzeni fizycznej, gdzie seniorzy mogliby się spotykać, ustalać formy wzajemnej pomocy przy stałym współudziale specjalistycznej kadry.
- Przygotowując ofertę edukacyjną dla seniorów, należy poznać potrzeby i oczekiwania seniorów, a zwłaszcza zainteresowania, możliwości intelektualne, kwestie związane z samopoznaniem; umożliwić dostęp do zasobów wiedzy i informacji w zakresie korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnej; wypracować metodykę kształcenia starszych osób, dostosowując metody, pomoce dydaktyczne, formy pracy do możliwości percepcyjnych seniorów.

Przedstawione – z konieczności skrótowo – problemy dotyczące wybranych możliwości i ograniczeń edukacji seniorów powinny stać się przedmiotem coraz większego zainteresowania specjalistów, zarówno z zakresu gerontologii, polityki społecznej i innych nauk społecznych, jak i architektury, urbanistyki.

Literatura

- Batorski D., 2007, *Unwarunkowania i konsekwencje korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych*, [w:] J. Czapieński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna*, Vizja Press&IT, Warszawa, 280-293
- Bee H. 2008, *Psychologia rozwoju człowieka*, tłum. Wojciechowski A., Zysk i S-ka, Poznań, 784 s.
- Chabior A., 2000, *Rola aktywności kulturowo-oświatowej w adaptacji do starości*, Instytut Technologii Eksploatacji, Radom-Kielce, s. 150
- Czerniawska O., 1997, *Uczenie się jako styl życia*, [w:] *Przygotowanie do starości*. Materiały z konferencji gerontologicznej, Łódź, s. 17 -28
- Dubas E., 1998, *Biograficzność w oświacie dorosłych*, „Edukacja Dorosłych”, nr 3, 13-43

- Dubas E., 2005, *Dorostłość w edukacyjnym paradygmacie, czyli dorostłość jako edukacyjny okres życia człowieka*, [w:] M. Podgórný (red.), *Człowiek na edukacyjnej fali. Współczesne konteksty edukacji dorosłych*, OW Impuls, Kraków, 28-39
- Dzięgielewska M., 2009, *Edukacja jako sposób przygotowania do starości*, [w:] A. Stopińska-Pająk (red.), *Edukacja wobec starości. Tradycja i współczesność*, Wyd. UŚ, Katowice (praca dostępna na stronie internetowej <http://chowanna.us.edu.pl/vol/ch33.pdf> w dniu 18 marca 2010
- Eurostat, 2006, dane dostępne na stronie internetowej <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?>
- Halicka M., 2004, *Satysfakcja życiowa ludzi starych: studium teoretyczno-empiryczne*, Wyd. AM, Białystok, 287 s.
- Hill B. D., 2009, *Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia*, Laurum, Warszawa, 312 s.
- Jankowski D., 1997, *Autoedukacja w rozwoju psychicznym dorosłych*, [w:] T. Aleksander (red.), *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dorosłych*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, 151-158
- Jankowski D., 2000, *Szkoła wobec własnej pracy ucznia nad własnym rozwojem*, "Edukacja", nr 3, 51-57
- Kozielecki J., 2001, *Psychotransgrejonizm. Nowy kierunek w psychologii*, WA Żak, Warszawa, 284 s.
- Ochal J., 2003, *Doświadczenie w stosowaniu Wiedotreningu Komunikacji w pracy z osobami starszymi chorymi na Alzheimera oraz ich rodzinami*, [w:] M. Szlązak (red.), *Starzenie się populacji nyznaniem dla polityki społecznej*. Materiały konferencyjne, Kraków, 61-73
- Pakuła M., 2007, *Postawy osób starszych wobec edukacji. Studium teoretyczno-diagnostyczne*, Wyd. UMCS, 214 s.
- Pietrasinski Z., 1992, *Rozwój ludzi dorosłych*, [w:] T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, OKiDKiTE, Warszawa, 13-35
- Pietrasinski Z., 1998, *Rozwój z perspektywy jego podmiotu*, [w:] M. Tyszkowa (red.) *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, PWN, Warszawa, 286 s.
- Pólturzycki J., 1991, *Dydaktyka dorosłych*, WSiP, Warszawa, 318 s.
- Skowronska D., 2009, *Edukacja i samorealizacja w procesie przygotowania do starości i niższej starości osób w wieku średnim*, [w:] A. Stopińska-Pająk (red.), *Edukacja wobec starości. Tradycja i współczesność*, Wyd. UŚ, Katowice 2009 (praca dostępna na stronie internetowej <http://chowanna.us.edu.pl/vol/ch33.pdf> w dniu 25 marca 2010
- Susłowska M., 1989, *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa
- Turner J. H., 1998, *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań, 236 s.
- Wojciszke B., 2002, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Scholar, Warszawa, 77-79